

70 שנות "מערכות"*

פתיחה

שנות המרד הערבי היו מכריעות בגיבושו של ארגון ההגנה ובמיסוד המערכת הביטחונית והצבאית של היישוב היהודי. הבריטים הרחיבו מאוד את חיל הנוטרים העברים שמנה כ-22 אלף איש וברשותם היו כ-8,000 רובים ונשק נוסף. הנוטרות העמידה לרשות ההגנה כוח ניכר שהיה כפוף לארגון, נהנה מהתשתית הכספית והארגונית של הבריטים וביצע את המשימות שהטילה עליו ההגנה. בשנות המרד גם התגבשה בהגנה הפעלת כוחות ניידים שראשיתם הייתה ב"נודדת" בפיקודו של יצחק שדה והמשכם בפלוגות הלילה המיוחדות בפיקודו של צ'רלס אורד וינגייט, בפלוגות השדה ובחיל השדה. כמו כן התגבשה התפיסה שעל הארגון לפעול להגנת ארץ ישראל כולה, וזו באה לידי ביטוי בתוכנית א', התוכנית הארצית הראשונה של ההגנה מ-1937. בד בבד התחדד ההכרח לבנות את הפיקוד העליון בצורה יעילה יותר. באביב 1938 החל מתארגן המטה הארצי של ההגנה, וביולי התמנה יוחנן רטנר לרמ"א (ראש המפקדה הארצית). בספטמבר 1939, כשפרצה מלחמת העולם השנייה, יצא לאור הגיליון הראשון של מערכות (שנקרא אז "בימי מערכות"), והוקם המטה הכללי של ההגנה, שכתב העת היה לחלק ממנו.

ב-1939 התאפיין היישוב היהודי בארץ בפריחה תרבותית ובעשייה אינטנסיבית בכל תחומי החיים. באותה השנה יצאו לאור 90 עיתונים וכתבי עת מכל הסוגים. 79 מהם יצאו לאור בעברית, והיתר בגרמנית ובאנגלית. שבועון יהודי אחד אף יצא לאור בערבית. עשרה עיתונים יומיים יצאו לאור, מהם אחד באנגלית.

גם כלי התקשורת הצבאיים קדמו לקום המדינה. כך, למשל, כתב העת "במחנה", שהוא כיום העיתון של חיילי צה"ל, היה בראשית דרכו (1934) הביטאון של סניף ההגנה בתל-אביב. צמיחת "מערכות", כתב עת הדן בנושאי צבא וביטחון ברמה מדעית, היא אחד מהישגיו של היישוב היהודי באותן השנים ומעידה על עוצמתו ועל איכותו.

מטבע הדברים, העיתונות בארץ ישראל נמצאה אז תחת צנזורה חמורה, ומשנת 1940 הוכרז משטר צנע, ונקבעה מכסה של נייר לכל עיתון.

העורך הראשון

אלעזר ("לֶסְיָה") גלילי (אסקוז) עמד בראש בית ההוצאה לאור וערך את כתב העת במשך 28 שנים (1939-1967). בשנים הראשונות (1939-1941) פעל איתו אליעזר ליבנה (ליבנשטיין). גלילי נולד ב-1903 בעיירה בחבל סמולנסק ברוסיה למשפחה אמידה. אישיותו עוצבה בתוך העולם היהודי והציוני המשכיל של רוסיה על רקע מלחמת העולם הראשונה, המהפכה ברוסיה (1917) ובניית המשטר הסובייטי. בד בבד עם רכישת השכלה נרחבת עסק בהקמתה ובפיתוחה של תנועת נוער במסגרת השומר הצעיר, ואת ניסיונותיו הראשונים בהוצאת כתבי עת ערך במסגרת התנועה ברוסיה, בראשית שנות ה-20.

במשך 70 השנים שחלפו יצאו לאור 430 גיליונות של כתב העת (ובהם יותר מ-4,300 מאמרים) והוצאו לאור כ-460 ספרים. תולדות כתב העת ובית ההוצאה לאור משקפים את תולדות היישוב היהודי וההגנה עד 1948 ומאז את תולדות מדינת ישראל וצה"ל. כתיבת ההיסטוריה של "מערכות", ניתוח התכנים בגיליונות ובספרים והערכת השפעתם על תולדות מדינת ישראל, על צה"ל ועל מערכת הביטחון דורשים מחקר מעמיק שבוודאי יניב תוצאות מרתקות. מטרת המאמר הזה היא להצביע על הקווים העיקריים בהתפתחות "מערכות" ולתת דוגמאות לתרומתו בכמה מישורים.

רוח התקופה - בחזרה ל-1939

העיתונות היהודית בארץ ישראל הייתה מראשיתה אחד הכלים המרכזיים שבאמצעותם גיבש היישוב היהודי את כוחו בתקופת המנדט הבריטי. לעיתונים, שהתאפיינו בתחושת שליחות וייעוד, היה חלק מרכזי ביצירת התודעה של המאבק המשותף אל המטרות הלאומיות. התודעה הזאת איפשרה ליישוב היהודי, שמנה ב-1939 פחות מחצי מיליון נפש, להיאבק להקמת מדינה עצמאית מול הרוב הערבי בארץ ישראל ומול האימפריה הבריטית. 1939, השנה שבה החל כתב העת "מערכות" לצאת לאור, הייתה שנת מבחן קשה במיוחד ליישוב היהודי. בארץ ישראל הסתיים דיכוי של המרד הערבי הממושך שהחל ב-1936, וחומרתו של האיום הערבי, שניכרה כבר במעשי הטבח בחברון ובצפת ב-1929, גברה עוד יותר. דווקא בעיתוי הזה ביצעו הבריטים תפנית חדה במדיניותם.

ב-17 במאי 1939 פירסמה ממשלת בריטניה את "הספר הלבן" השלישי, ובו ביטאה למעשה את החלטתה לחזור בה מהתחייבויותיה כלפי העם היהודי. "הספר הלבן" הורה להפסיק את גידולו של היישוב היהודי (באמצעות צמצום העלייה ל-75 אלף נפש עד 1944 ואחר כך באמצעות הפסקתה לחלוטין). אסר על יהודים לרכוש קרקעות וקבע שבארץ ישראל תוקם מדינה עצמאית בעלת רוב ערבי.

אולם זו לא הייתה הסכנה היחידה שנסקפה ליישוב היהודי בארץ ישראל: בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה, והסכנה המאיימת על העם היהודי באירופה כבר הייתה ברורה לחלוטין.

ד"ר ישראל בן-דוד
היסטוריון צבאי

* המאמר שלהלן הוא תקציר של חיבור מקיף. החיבור המלא מצוי בבית "מערכות"

החליטו גלילי והוא להתחיל להוציא כתב עת עברי המוקדש למדע צבאי ולהזכרה צבאית מיד עם שובם ארצה. לדברי גלילי, את הרעיון העלה ליבנה.

בשליחותו באנגליה אסף גלילי חומר גלוי רב ונדהם מהאופן שבו חשפו הבריטים לעיני כול את היערכותם להגנה בכל המרחב שבין הודו והאיים הבריטיים.

בסוף אפריל 1938 כתבו ליבנה וגלילי מזכר תחת הכותרת "מקומה של ארץ ישראל העברית במסגרת ההגנה בקיסרות במזרח התיכון". בתזכיר הוסבר ערכה של ארץ ישראל העברית להגנה על הקיסרות הבריטית. את התזכיר שלח חיים וייצמן לאישים שונים בבריטניה, ובהם לידל הארט. מחבריו ביקשו להבטיח שארץ ישראל והיישוב היהודי יהיו חלק מתוכניות ההגנה של הקיסרות הבריטית. אולם התזכיר לא נפל על אוזניים קשובות ולא הביא לשינוי במדיניות בריטניה שנערכה אז לקראת "הספר הלבן" השלישי ב-1939.

גלילי קרא כבר אז להקים צבא סדיר יהודי, אך נתקל בהסתייגותם של ראשי העוסקים בביטחון ביישוב היהודי. מטרת הצבא הזה הייתה, לדבריו, לסייע בהגנה על האימפריה הבריטית במלחמה העולמית הקרבה, אך גם להתמודד בבוא היום עם הצבאות הסדירים שהחלו להתארגן אז בארצות השכנות (עיראק, מצרים וסוריה).

באוקטובר 1938 חזר גלילי לארץ משליחותו בלונדון. היה זה זמן קצר לאחר ועידת מינכן שהובילה לפירוקה של צ'כוסלובקיה ושבעות ספורים לפני פרסום דו"ח ועדת וודהד (נובמבר 1938) ששלל למעשה את תוכנית החלוקה של פיל מ-1937. התחושות ביישוב היהודי היו קשות, וגברה החרדה לביטחונו נוכח סכנתה של המלחמה העולמית המתקרבת.

הלשכה ליעוץ ביטחוני

בישיבה שהתקיימה באוקטובר 1938 בהשתתפות לסיה גלילי, אליהו גולומב, שאול אביגור ויצחק בן-צבי סוכם להקים לשכה ליעוץ ביטחוני וטכני שבה יפעלו אליעזר גלילי ואליעזר ליבנה. על הלשכה הוטל לאסוף נתונים וחומר על הנעשה בתחום הצבאי בעולם ולספק למפקדת ההגנה ולמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ידיעות על החידושים ועל ההתפתחויות בתחום הזה בכלל ובאנגליה ובמזרח התיכון בפרט. במסגרת הזאת הוטל על הלשכה להציע כיוונים ראויים לפיתוח היכולת הביטחונית, לבחון הצעות שונות לפיתוח שהגישו אנשים שונים, להניח את היסודות להתגוננות מפני התקפות אוויר וחומרי לחימה כימיים.

הלשכה שכנה במשרדי מרכז "הפועל" ברחוב ליליינבלום, במקום

אלעזר ("לסיה") גלילי (אסקוז)
עמד בראש בית ההוצאה לאור וערך את כתב העת
במשך 28 שנים (1967-1939)

ב-1923, ביוזמתו של דוד בן-גוריון, רכש גלילי (כינויו בתנועה שהפך לשם משפחתו) ברוסיה 150 ספרים בנושאי צבא ושלח אותם לארץ לצורכי ארגון ההגנה שהוקם שלוש שנים לפני כן. ב-1925 עלה ארצה ויחד עם אנשי התנועה הקים את קיבוץ אפיקים בעמק הירדן. גלילי עם חבריו לתנועה פרשו סופית מהשומר הצעיר ב-1930 והקימו הסתדרות נפרדת (נצ"ח - נוער חלוצי לוחם). ב-1930 השתתף גלילי בוועידת היסוד של מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל). הוא היה מקורב למנהיגי היישוב, ובהם דוד בן-גוריון ומשה שרת, ולראשי ההגנה. גלילי יצא בשליחות התנועה לאירופה לארגון תנועות הנוער ולקידום העלייה וההתיישבות. בהדרגה גבר משקלו של העיסוק הצבאי-ביטחוני שגלילי גילה בו עניין מילדותו. בכל השנים האלה הוא שקד על לימוד מעמיק של היסטוריה צבאית ובפרט זו של העת העתיקה, עד שהתמקד במחקר של הצבא בעידן ההלניסטי. זה הוביל למחקרו המקיף והמעמיק על

קרב רפיח בשנת 217 לפני הספירה. המחקר זה התפרסם רק לאחר מותו. (ראו סיקורת ספר של מרדכי גיחון בעמוד 88).

שליחות בלונדון

גלילי שהה באנגליה בין אוקטובר 1935 לספטמבר 1938, למעט החודשים מרס-אוקטובר 1936. רשמית הייתה זו שליחות מטעם מחלקת העלייה והחלוץ של הנהלת הסוכנות וההסתדרות הציונית, אולם למעשה הטילו עליו דוד בן-גוריון (שהיה אז יושב ראש הסוכנות היהודית) ומשה שרת (ראש המחלקה המדינית של הסוכנות) משימות נוספות: ללמוד את מערך הכוחות המזוינים הבריטיים ולשכנע מומחי צבא בריטים בדבר ערכו של היישוב היהודי בארץ ישראל למדיניות הביטחונית של בריטניה במזרח התיכון. גלילי פעל יחד עם אליעזר ליבנה שנשלח ללונדון ביוזמת בן-גוריון ומשה שרת כדי ליצור קשרים בתחום הפוליטי.

פעילותו וחשיבתו של גלילי התלכדו עם דרכו של ליבנה. בקיץ 1936 הגיע ליבנה למסקנה שמרכז הכובד של הפעולה הציונית עובר מההתיישבות לצבא. במאמרים שפירסם ב"דבר" ביטא את הנחות היסוד שאליהן הגיע: מלחמת עולם תפרוץ בשנים הקרובות; הסכסוך היהודי-ערבי יוכרע בסופו של דבר בכוח; יש לנצל את המלחמה העולמית כדי ליצור כוח צבאי יהודי שיהיה מוכן לקראת ההתמודדות המכרעת עם הערבים.

ליבנה הביע את רצונו בפני כצנלסון ושרת לצאת לאנגליה כדי ללמוד עניינים צבאיים ופוליטיים. באפריל 1937 הגיע לאנגליה, נפגש עם גלילי, והתברר לו שדעותיהם דומות. לדברי ליבנה, בלונדון

להקים כוח יהודי שיכלול יחידות קיימות (הנוטרים) וחדשות. אולם הבריטים דחו את הרעיון לשיתוף פעולה צבאי עם היישוב היהודי.

על הרקע הזה כתבו ליבנה וגלילי בסוף מרס 1939 את התזכיר שכותרתו "לבחינת כוחנו הצבאי". התזכיר, שנשלח למרכז מפא"י, קובע על סמך לקחי המרד הערבי שהכרחי להקים גוף צבאי שיהיה מסוגל להילחם את מלחמתו של היישוב באופן עצמאי. לדבריהם, קיומו של כוח כזה עשוי לקבוע את עתידו המדיני של היישוב היהודי. חששם היה שעם פרוץ מלחמה עולמית יאלצו הבריטים להעביר את כל כוחותיהם למדבר המערבי נגד כוחות איטליה, והיישוב היהודי יישאר לבדו מול ערביי ארץ ישראל. אלה - קובעים השניים - ינסו קרוב לוודאי לקבוע עובדות מדיניות באמצעות הפעלת כוח צבאי. גלילי וליבנה קראו לאמץ את דרכם של הדרוזים ושל הכורדים בסוריה שנהנו מאוטונומיה רבה בזכות עוצמתם הצבאית. בין האויבים שיש להיערך לקראתם מנו גלילי וליבנה את הלגיון הערבי ואת חיל הספר, יחידות צבא עיראקיות (אוויר, שריון ותותחנים) ויחידות סעודיות. כדי להתמודד עם האיום הערבי, הם כתבו, צריך להצטייד בכלי נשק מתאימים ובכלל זה נשק נגד טנקים מסוגים שונים, משאיות, מטוסים ועוד. בהיעדרו של כוח צבאי משמעותי, התריעו הכותבים, עלולה המדיניות הציניקה לנחול מפלות פוליטיות נוספות.

במאבק נגד הבריטים

הלשכה ו"מערכות" גם השתתפו במאבק נגד הבריטים. עם ראשית המאבק, אחרי פרסום "הספר הלבן" במאי 1939, הן כתבו והדפיסו את העיתונים הבלתי לגאליים הראשונים "במצור" ו"אשנב". כאשר החרף המאבק, הוטל על הלשכה, ששימשה מחלקת ההסברה של ההגנה, להכין כרוזים של "ההגנה". את אלה הפיץ בלילות הגדנ"ע. הלשכה גם הכינה איגרות וחוברות באנגלית שהופצו לאנשי הצבא הבריטים ושידורים ל"קול ישראל" - תחנת השידור של תנועת המרי העברית". למרות הפעילות הבלתי לגאלית הנרחבת שהתנהלה מ"מערכות" לא נתפסו אף לא פעם אחת המעורבים בה.

"בימי מערכות" - הגיליון הראשון

כפי שתואר לעיל, כתב העת "מערכות" החל את דרכו לאחר תהליך הבשלה ממושך. גלילי וליבנה רכשו במשך השנים ידע רב והבנה בסוגיות אסטרטגיות, ביטחוניות וצבאיות ובכך הוכשרו להקמת "מערכות". המנהיגות המדינית והביטחונית של היישוב היהודי באותן השנים הבינה שהמלחמה מחייבת הפצת ידע בתחומי הצבא והביטחון לחברי ההגנה. דוד בן-גוריון, משה שרת וראשי ההגנה - אליהו גולומב, דב הוז, יעקב דורי (רמטכ"ל ההגנה) ויוחנן רטנר (ראש המפקדה הארצית) - דנו בייסוד כתב העת וסייעו לו. הוצאת כתב העת הייתה צעד נוסף וחשוב בבניית כוחה הצבאי של ההגנה באמצעות מתן הכשרה מקצועית.

המטרות שנקבעו לירחון היו גדולות ונשגבות: מכשיר לשיפור המקצועיות של ארגון ההגנה ולפיתוח המחשבה הצבאית והמדינית של חבריו, במה לעיון בבעיות צבאיות בארץ ישראל ובעולם ולעדכון חברי ההגנה על ההתקדמות בתחום הצבאי.

שבו נמצאה המפקדה הארצית של ההגנה. מקורות המידע העיקריים היו עיתונים וכתבי עת אנגליים. החששות העיקריים היו אז מהתקפות גזים רעילים ומהפצצות מן האוויר על האוכלוסייה האזרחית. בחודשים ינואר-מארס 1939 ערך גלילי סדרה בת שש הרצאות לאנשי ההגנה. בין נושאייהן היו: צבא היבשה, כוחות השריון, לוחמת מדבר, חיל האוויר וכוחות הים. בהרצאות האלה הונחו היסודות להכשרתו של קהל הקוראים ולטיפוח ענייני בנושאים שעתידיהם היו להתפרסם אחר כך ב"מערכות".

"לבחינת כוחנו הצבאי"

ככל שהתקרבה המלחמה, העדיפו הבריטים להרגיע את העולם הערבי. בזמן ועידת השולחן העגול בלונדון (7 בפברואר-17 במרס 1939), שהייתה הניסיון הבריטי האחרון לתווך בין יהודים לערבים בארץ ישראל, ניסו ויצמן, שרתוק ובן-גוריון לשכנע את הבריטים שהיישוב היהודי יכול לגייס 50 אלף מתנדבים בארץ ישראל ועוד 50 אלף מקרב יהודי ארה"ב וליצור במזרח התיכון כוח משמעותי שיסייע לבריטים להגן על המרחב.

לבקשת בן-גוריון שלחו גלילי וליבנה את עמדתם למשלחת של היישוב לוועידה. במסמך שלהם הדגישו השניים שלבריטים אין מקור לתגבור היערכותם הצבאית מלבד היישוב היהודי והציעו

השחור בארץ זו - מאורעות 1936-1939."

הסכנה של מלחמה מבחוץ ומרד מבית הבלטיה את בעיות הביטחון, ותפקיד "מערכות" - לדברי העורכים - הוא להכשיר את העם להגן על עצמו. הדרך שבה ייעשה הדבר - הם כתבו - תהיה ללמוד מאחרים ובמיוחד מהמערב ומחבר העמים הבריטי, אך גם להעז ולפתח דרכים עצמאיות בהסתמך על הניסיון המקומי. העורכים ציינו שיעסקו במערכות בימי קדם בארץ ישראל - גם מכיוון שפני הארץ נותרו כפי שהיו בעבר וגם כדי ללמוד מהניסיון הצבאי המצוי בתנ"ך. לדבריהם, כתב העת מיועד בעיקר לבני היישוב היהודי המשרתים בשירותי הביטחון הקיימים והעתידים לקום, לנוער היהודי בארץ ובגולה ולפעילים בגופים המדיניים השונים. כתב העת מיועד להרחיב את השכלתו ה"פוליטית-צבאית" של "איש השורה" שהיא "תנאי מוקדם לפעולה מדינית אחראית" ולהסב את תשומת ליבו לבעיות מעשיות.

החוברת הראשונה נכנסה לדפוס לפני שפרצה המלחמה וחולקה לאחר שהחלה. לפיכך הוסיפו העורכים פתק מודפס ("הערה לקוראים") ובו הסבירו שעריכת הקובץ והדפסתו הושלמו לפני תחילת המלחמה וכי כמה הערכות שהובאו בקובץ הפכו בינתיים לעובדות.

בגיליון הראשון בולטים כמה כיוונים. בראשיתו דברי פתיחה שבהם הובהרו ייעודו ומגמותיו של כתב העת, ניתוח המציאות האקטואלית ("על המצפה"), קובץ מאמרים מתורגמים על "הים התיכון כבעיה אסטרטגית", מאמר על צבא בריטניה באותה העת, שני מאמרים בנושאי אימון והדרכה - של לידל הארט ושל יעקב דורי.

בתחום החינוך התפרסם מאמרו של ד"ר ארתור בירם, מנהל הריאלי ומייסד החג"ם (חינוך גופני מורחב לשילוב בני הנוער בפעילות ההגנה. החג"ם הפך מאוחר יותר לגדנ"ע). המאמר עוסק ב"עקרונות החינוך האספורטיבי של הנוער".

ההיבט הכלכלי בא לידי ביטוי במאמרו של דוד הורוביץ ובלקט ידיעות כלכליות מארצות שונות.

השאפה להרחיב את אופקיו ואת הבנתו של איש "השורה" באה לידי ביטוי ברשימות קצרות שעסקו בבעיות הביטחון באזורים שונים בעולם ובמדור העיתונות הצבאית, שבו נכללו עדכונים מהעיתונות הצבאית בעולם. בסוף החוברת הובאה רשימה של מונחים צבאיים בעברית ומקביליהם באנגלית. זוהי תחילת הדרך ביצירת תשתית לשונית עברית לנושאי צבא וביטחון.

עקב אילוצים כספיים נכללו בכתב העת פרסומות, ואלה מדגישות את כושרו הביטחוני של היישוב היהודי: פרסומות לספריית "לנוטר", שהוציאה לאור חוברות הדרכה לנוטרים; לאגודת השומרים, ל"כופר היישוב", לחברת "אוורון" ול"סולל בונה" (בפרסומת לחברה צוינו גדר הצפון ומחנות צבא שהקימה החברה).

משולחן המערכת

ב־1941 עזב ליבנה את "מערכות" עקב מחלוקת בינו לגלילי ופנה לעריכת העיתון "אשנב". בסוף 1944 גדלה המערכת עם צירופו של דוד (דודיק) כרמון. לאחר פרישתו של אלכסנדר ברוידא נמצאו

כוח המגן, שכלל יחידות לגאליות בהיקף ניכר ופריסה מחתרית בהיקף ארצי, נזקק להכוונה. מן ההכרח היה להסביר לאנשים, שחיו במציאות אפורה ותחת מגבלות של פעולה במחתרת, את "התמונה הגדולה" ולהכין אותם לקראת האתגרים הצפויים ובכללם המשיך העלייה וההתיישבות ושמירה על מעמדו של היישוב היהודי בארץ ישראל. מהבחינה הזאת שימש הירחון גם כלי הסברה, ובפועל שימשה המערכת מחלקת ההסברה של ההגנה עד להקמת צה"ל.

מכיוון ש"מערכות" יצא לאור באופן גלילי (לממשלת המנדט נאמר שהירחון הוא יוזמה פרטית-מסחרית), היו נושאים ותכנים שלא ניתן היה לכלול בו, והיה צורך להביאם לאנשי הארגון בדרך אחרת.

בן-גוריון דאג לתקציב. גרשון ריבלין, שהיה גם הוא מאנשי הלשכה לייעוץ ביטחוני, מונה למו"ל. לשלטונות המנדט הבריטי אמר כי מכיוון שעסק בעבר בענייני דפוס ואחר כך שימש נוטר, החליט להוציא עיתון המיועד בעיקר לנוטרים. ד"ר שמעון גלביץ, רופא בקופת חולים, מונה לעורך אחראי. לאחר מותו ועד להקמת המדינה מילאה את התפקיד עורכת הדין מינה קליבנסקי (שמיר). אליהם צורף אלכסנדר ברוידא כדי שישימש מזכיר המערכת, ומשעזב לאחר כמה חודשים החליפו גרשון ריבלין.

נקבע שקלה הקוראים הוא כלל האנשים המאורגנים במסגרות הצבאיות השונות. בהתאם לכך נקבע שמספר העותקים של החוברת הראשונה יעמוד על 3,500 ואחר כך על 5,000. לחברי ההגנה נמכר העיתון תמורת 20 מילים - סכום שלא כיסה את הוצאותיו. אחר כך התברר שמספר הקוראים עלה בהרבה על מספר החוברות, והתעורר צורך בהדפסה נוספת.

שלושה שמות זמניים היו לכתב העת עד שהתקבע שמו הנוכחי: "בימי מערכות" (ספטמבר 1939), "אשמורות" (נובמבר 1939) ו"מחנות" (ינואר 1940). הצורך בשמות השונים נבע מתקנות הצנזורה הבריטית. על פי ההוראות חלה חובת ההגשה לצנזורה רק על כתבי עת קבועים, ולכן הוחלט שכל גיליון יישא שם שונה, ולא יהיה לו מספר סידורי. לאחר שיצא לאור "מחנות", התעורר חשדם של הבריטים, והמו"ל נדרש לבקש אישור מהצנזורה. למרבה המזל, הצנזור מטעם ממשלת המנדט היה גבי מוסקוביץ, מפקד בחיל השדה של ההגנה, והוא קיבל את הטענות השונות שהומצאו לו. בתחילה טענו שהעיתון נועד להסביר לציבור את מהלכי המלחמה, ואחר כך, כאשר החל הגיוס לצבא הבריטי, אף טענו שהוא משמש את החיילים מארץ ישראל המגויסים לצבא הבריטי. מאפריל 1940 הוסדרה יציאתו של כתב העת באופן קבוע תחת השם "מערכות". את השם "מערכות" הציע אלעזר גלילי שהצביע על משמעותו הכפולה: קרב גדול וצבא ערוך לחימה.

המאמר הפותח של הגיליון הראשון

בפתח "בימי מערכות", הגיליון הראשון, הבלוטי העורכים את ההקשר ההיסטורי. לדבריהם, העם היהודי מסגל לעצמו בהדרגה את התכונות הנדרשות לקיום עצמאי. בשלושת הדורות הראשונים לשיבת ציון סיגלה האומה מחדש את יכולת העבודה הגופנית, את השפה העצמית ואת תחילת השלטון העצמי - "המדינה היהודית בדרך". אולם התקופה מאלצת להזדרז ולהוסיף את יכולת ההגנה וזאת עקב האיום המתפתח: "פעמי מלחמת עולם חדשה וצילה

מבחינת התוכן הצד הצבאי היה העיקר, אך כדי לא למשוך אש מכיוון הבריטים נכתב בתת הכותרת של הגיליון הראשון: "מאסף לשאלות מדיניות, כלכליות ואסטרטגיות".

סמל המגן והחנית החל להופיע רק החל מחוברת מ'רמ"ז שראתה אור במרס 1948, ובאותו הגיליון הופיע לראשונה מטבע הלשון "כחוסן החנית - רוחב המגן לעם".

חוברת נ' (50) מיוני 1948 הייתה הראשונה שיצאה לאור ללא הצנזורה הבריטית, וכתב העת "מערכות" יצא סופית מהמחתרת (ומההגנה שפורקה) והיה לכתב העת הרשמי של צה"ל. עד לאותו מועד כלל כתב העת 13 כרכים ובהם כ-5,000 עמודים של מידע צבאי, מדיני וגיאוגרפי. הרמטכ"ל הראשון, יעקב דורי, כתב הקדמה לגיליון ה-50 ובה דברי הערכה לפעולתו של כתב העת.

במערכות ההסברה

בעקבות הצלחת החוברת השנייה התבקשו אנשי "מערכות" להרחיב את היריעה בנושאים שלא ניתן היה להעלותם על הכתב. הפיקוד העליון החליט שמערכת "מערכות" תשמש גם מחלקת הסברה של ההגנה, והפעולה הזאת, שהחלה ב'1940, נמשכה עד להקמת צה"ל. הוקמה רשת של מרצים שהקיפה כ-300 איש, ואלה הודרכו בעל פה בכינוסים אזוריים או מפי קציני הסברה שמונו בנפות. אנשי "מערכות" נהגו להכין ראשי פרקים להסברה בעקבות כל מאורע שהייתה לו משמעות ביטחונית או ציונית, והם נשלחו אל העוסקים בהסברה.

העשור הראשון

במשך תשע השנים הראשונות לקיומו, עד קום מדינת ישראל, יצאו לאור 50 חוברות (מהן כמה כפולות). העיתון דן בשיטתיות, לראשונה בעברית, בבעיות צבאיות מקצועיות. הוא הביא חומר מתורגם רב, אבל טיפח סגל של סופרים צבאיים וחוקרים עבריים שניתחו אירועים ביטחוניים בארץ ובעולם וניסו להפיק מהם לקחים שהם רלוונטיים לצורכי ההגנה בארץ.

לאנשי המערכת היה ברור מלכתחילה שכתב העת צריך לעסוק בבעיות השוטפות ובעיות המזרח התיכון. בשנים 1938-1939 הביאה הנהגת היישוב בחשבון את האפשרות שתיתכן התנגשות צבאית עם הבריטים, ולכן היה חשוב להביא לקורא רשימות על מצבו של צבא בריטניה. משהחלה מלחמת העולם השנייה היא הייתה מטבע דברים לנושא מרכזי.

כתב העת הקדיש תשומת לב מיוחדת לבעיות שהיו חיוניות ביותר להגנה, כגון מלחמת גרילה, אימון חיילים והכרת כלי נשק מכל הסוגים. כן הוקדש מקום נרחב להיסטוריה הצבאית של ארץ ישראל מימי קדם ועד התקופה החדשה.

אליהו אילת (אפשטיין) היה המקור למאמרים על הערבים, על ארצות המזרח התיכון ועל יחסי הגומלין בינם לבין הגורמים האחרים שפעלו במרחב. מרצים באוניברסיטה העברית בירושלים כתבו מאמרים וסקירות על הארצות ועל הגורמים הפועלים במרחב המזרח התיכון.

במערכת גלילי, ריבלין, מינה קליבנסקי (שמיר) וכרמון. לעיתים התקבל סיוע מבחוץ בעריכה ובתרגומים מאנגלית. את התרגומים מגרמנית ומצרפתית נאלץ גלילי ליטול על עצמו.

המערכת התקשתה לגייס כותבים ולפיכך רבים מהמאמרים בחוברות הראשונות הם מפרי עטם של אנשי המערכת או מאמרים מתורגמים. משיקולי ביטחון היו כותבים שנהגו לכתוב בעילום שם או לאמץ לעצמם שמות עט. אליהו גולומב וישראל גלילי תרמו מאמר ראשי שהופיע בעילום שם. יצחק שדה פירסם מאמר על לחימה פרטיזנית תחת השם ולריאן קזנסקי, יגאל ידין הפך ל"כרמלי", משה דיין כתב תחת השם מדין.

משיקולי ביטחון גם "הועתקו" לעיתים התיאורים מהארץ למחוזות רחוקים מאוד. תיאור של קורס מ"מים בג'זערה הפך לרשימה מתורגמת כביכול על פעולות של פרטיזנים ביוגוסלביה. דיון על מבנה היחידות הדרושות ללוחמה בשטח בנוי הוצג במסווה של ביקורת על ספר אמריקאי בנושא הזה. אפילו מאמר העוסק בדרך שבה עורך הצבא הבריטי חיפשים אחר נשק ביישובים התפרסם ב"מערכות" בצורה מוסווית.

בין העורכים הלשוניים של "מערכות" לפני קום המדינה יש לציין את המשוררים אברהם שלונסקי ונתן אלתרמן ואת הסופר מנחם זלמן ולפובסקי. עד מלחמת העצמאות השתתפו בכתיבה ב"מערכות" כ-150 מאנשי ההגנה.

גלילי דאג לפתח את חקר ההיסטוריה הצבאית של היישוב היהודי ובין היתר בדק ועיבד את העבודות על הקרב בתל-חי (1920) ועל חולדה (1929). אלה היו הקרבות הראשונים בתולדות היישוב שנערכו עליהם מחקרים צבאיים בעברית.

בשנות ה-40 עסק כתב העת "מערכות" בנושאים "הבוערים" באותה העת: מלחמת העולם השנייה, מלחמה זעירה, לוחמה בשטח בנוי, הגנת יישובים, אבטחת דרכים, מודלים אפשריים לבניין צבא, המפקדים ובעיות פיקוד, ניתוחי קרבות ומורשת קרב של העם היהודי, קרבות החטיבה היהודית הלוחמת באיטליה וההעפלה, הכוחות הערביים, הכרת כלי נשק ודרכי תפעולם.

המלחמה הזעירה נידונה נוכח האפשרות של כיבוש גרמני אפשרי, אך הובא גם בחשבון שיהיה צורך לנהלה נגד הבריטים ונגד הערבים. בעקבות המרד הערבי נחשב הלוחם הערבי למיומן במיוחד בתחום הלחימה הזה.

מרבית הערים היו אז מעורבות, והיה ברור שבמקרה של מלחמה תתנהל זו במידה רבה בשטח בנוי. לכן הובאו ב"מערכות" ניתוחים של קרבות בערים. לקח חשוב מהמרד הערבי היה שהמלחמה הבאה תתמקד גם ביישובים היהודיים המבודדים ובדרכים, וגם לנושאים האלה הוקדש ב"מערכות" מקום נרחב.

מעבר לכך שימש כתב העת המקור העיקרי, הראשון והיחיד כמעט לפיתוח המחשבה הצבאית ומושגים אופרטיביים, אסטרטגיים וטקטיים החורגים מהפעילות היום-יומית של חברי ההגנה.

"מערכות" ו"השאלה הערבית"

גלילי, שלמד מזרונות באוניברסיטת מוסקבה, הפגין עניין רב במה שכונה אז "השאלה הערבית". השקפתו הייתה שהערבים נמצאים עדיין בימי הביניים וכי האלימות והכוחנות המאפיינות את מערכת היחסים ביניהם הופנו במרד הערבי כלפי היהודים בשל השנאה הדתית והלאומית. הוא התנגד לאשליה העצמית שלפיה הברכה שהביאה התנועה הציונית לארץ תמנע כל עימות. עם זאת גלילי לא זילזל בערבים וביכולתם והיה בין הראשונים שהעריכו כבר ב-1938, בעקבות ההתחלות הראשונות של בניית צבאות ערביים מודרניים, שעל היישוב היהודי להיערך להתמודדות עימם.

מראשית הדרך הכירו אנשי "מערכות", ובראשם גלילי וליבנה, בהכרח הבלתי נמנע להילחם בערבים על הארץ בדרך להקמת מדינה יהודית. לכן נכתב בשער הגיליון הראשון שנקרא "מערכות" (אפריל 1940, למעשה הגיליון הרביעי): "מוקדש במיוחד למזרח התיכון". בכל חוברת היה מדור ובו "ציונים מהמזרח התיכון". אחד הספרים הראשונים שיצאו לאור ב"מערכות" היה הספר הבלתי לגאלי "תעודות ודמויות מגנזי הכנופיות הערביות" ובו הערותיו של עזרא דנין, מראשוני הש"י (שירות הידיעות של ההגנה), שיצא לאור ב-1944. לספר הזה ולפועלו של עזרא דנין הייתה חשיבות מיוחדת בהתפתחות המודיעין ביישוב היהודי, מכיוון שדנין קרא ליוזמה ול"ציאה מהגדר" וכיוון את מאמצי המודיעין לאיסוף מידע שיוביל לפעילות מונעת נגד הכנופיות, שהיו אז תופעה חדשה בפעולת האויב הערבי. הספר הופץ במהדורתו הראשונה בין העוסקים בנושא הערבי בהגנה ובין מפקדים ושימש ספר יסוד ללימוד על הלוחם הערבי בארץ.

בכל הנוגע לדמות האויב הערבי, לפני מלחמת העצמאות התמודד כתב העת "מערכות" עם התפיסה המקובלת שלפיה הבדואים הם לוחמים מעולים. הבריטים, למשל, סברו באותה העת שהיהודים לא יוכלו לעמוד בפני כישורי הלחימה הטבעיים של הבדואים. ב"מערכות" התפרסמו סקירות וניתוחים שמהם השתמע שלא כך הם הדברים וכי היהודים יוכלו להתגבר עליהם.

גלילי ובן-גוריון היו מהבודדים ביישוב שחזו את הצטרפותם של צבאות ערב למלחמה הצפויה בין היהודים לערבים בארץ ישראל. "מערכות" לחם בעקביות בתפיסה המקובלת שלפיה הערבים אינם מסוגלים להפעיל כחיות מודרניים והדגיש שצבאות ערב הם כוחות חמושים וממונעים שיש להיערך לקראת ההתמודדות עימם. לכן נכללו ב"מערכות" לפני פרוץ מלחמת העצמאות תיאורים מפורטים של כוחות האויב. על המאמרים האלה היה חתום "אגרא", הפסבדונים של אלעזר גלילי. את המידע הוא שאב מהעיתונות העולמית והעברית ומשירות הידיעות של ההגנה. גולת הכותרת של העיסוק בנושא הזה הייתה חוברת מ"ה - גיליון מיוחד שהוקדש ל"חילות הערבים". את החוברת כתב גלילי תחת הכינוי "אגרא". בחנוכה תש"ח יצא לאור מעין סיכום כולל - "צבאות הערבים בדורנו על רקע עמיהם ומדינותיהם" - שפורסם אף הוא תחת הכינוי "אגרא". היה זה הספר הראשון בעברית שעסק בצבאות ערב ובין הספרים הראשונים של ההוצאה לאור. בספר קיבץ גלילי סקירות על צבאות מצרים, עיראק, סוריה, לבנון, עבר הירדן וערב הסעודית. הוזכר גם צבא תימן. גלילי הגיע למסקנה שמדובר באופן כללי בצבאות הנמצאים בתהליכי מודרניזציה בכל התחומים. מסקנתו הייתה: "כשם שאין לראות את עוצמת המלחמה הערבית כמעשה מוקיונות בלבד, כן אין לראותה גם כמפלצת כל יכולה... גוף זה נראה כמגודל ובעל עוצמה, אך אין ספק כי רגלי חימר לו: ועם זאת אפשר מאוד כי בשלבים הראשונים תגלינה זרועותיו כוח שאינו מבוטל".

שעתם הגדולה הראשונה - מלחמת העצמאות

שעתו הגדולה הראשונה של בית "מערכות" הייתה חקר ההיסטוריה של מלחמת העצמאות בשעה שזו עדיין התנהלה. בכך שמורה לגלילי ולאחרים זכות הראשונים. כבר בעיצומם של הקרבות החלו אנשי "מערכות" לחקור את המהלכים. הם ביקשו להפיק לקחים טקטיים ואופרטיביים מניסיון הקרבות כדי לשפר את ביצועיו של צה"ל במהלך המלחמה. לאחר מעשה היה זה המאמץ הראשון לתעד את מהלכי הקרבות. מערכת "מערכות" הייתה הגוף הראשון שנטל על עצמו לכתוב פרקים מקורות המלחמה באופן מוסמך. בראש המאמץ עמד לסייה גלילי שהיה ידוע בזיכרונו יוצא הדופן ובהיותו עורך קפדן ויסודי ביותר. לצידו סייעו דוד (דודיק) כרמון וגרשון ריבלין. גלילי הצליח אפילו בימי הקרבות לשכנע כמה מהקצינים הבכירים במטה הכללי לכתוב על סוגיות שונות של המלחמה.

את הסיוע העיקרי קיבל גלילי מד"ר ישראל בר ששימש בזמן המלחמה אחד משני סגניו של יגאל ידין באגף המבצעים של המטה הכללי ולימים נשפט והורשע בריגול למען בריה"מ. בתש"ח הוא נחשב למומחה צבאי בכיר, ורבים ממאמריו הופיעו ב"מערכות". ישראל בר פירסם בחודשי החורף והאביב של תש"ח סדרת מאמרים על טיפוסים שונים של צבאות. המאמרים האלה היו קשורים לדיונים שהתנהלו אז סביב שאלת אופיו של צה"ל

תועלת מקריאת הספרים האלה במלחמות שניהל צה"ל בחצי האי סיני (1956, 1967 ו-1973).

"מערכות" כיוון את עצמו להיות לבית היוצר המפתח את הכלים שבהם תגובש החשיבה הצבאית בישראל. זאת מתוך הסתמכות על הניסיון המצטבר, שאליו מצטרפים הלימוד מניסיונם של עמים אחרים, הפקת לקחים ויישומם בשדות הקרב. התפיסה שאיפיינה את "מערכות" בשנות ה-50 וה-60 הייתה שהמחשבה הצבאית היא מכפיל כוח חיוני נוכח הנחיתות הבסיסית ביחסי הכוחות שבין ישראל לשכנותיה.

על פי תפיסת העולם הזאת התמקד בית "מערכות" בכמה כיוונים: מבצעי גרילה ומסעות מלחמה בלתי שגרתיים דוגמת לוחמה פריטיזנית (מסעי קובפאק, 1953) ופעולותיו של וינגייט (פשיטת וינגייט, 1947); יכולת הפיקוד הזוטר והלוחמים להכריע גם כשיחסי הכוחות הם לרעתם (למשל: ארווין רומל, חיל הרגלים תוקף, 1953); העמקת המסורת הצבאית באמצעות פרסום ספרים על תולדות כוח המגן ועל ההיסטוריה הצבאית של ארץ ישראל ושל עם ישראל בארצו בתקופת המקרא ובימי הבית השני; לימוד האויב והמרחב באמצעות פרסום תיאורי קרבות מפי מפקדים ערבים, זיכרונות וספר החוזים למזרח התיכון (1956) העוסק בגיאופוליטיקה ובאסטרטגיה של המרחב; הגות צבאית קלאסית דוגמת לידל הארט (אסטרטגיה של גישה עקיפה, 1956) וסון טסו (חוכמת המלחמה, 1950).

זאב שיף סיכם בעיתון "הארץ" (13 במרס 1962) את הישגי "מערכות". "מטרת 'מערכות' היא ללוות את מגמות המחשבה הצבאית בהתחשב בבעיות העומדות לפני כוחות הביטחון כיום ושיעמדו בעתיד", הוא כתב. לדבריו, בשנות ה-40 הרבה "מערכות" לעסוק במלחמת גרילה, במבנה הכפר הערבי, ביכולת הלחימה של הפלח הערבי ושל צבאות ערב. אולם בהתאם למציאות האזורית חלה תפנית, וכתב העת החל לעסוק, בין היתר, בנשק הגרעיני ובהשפעותיו השונות ובדוקטרינת הלחימה הסובייטית (מאז שאימצו אותה סוריה ומצרים). כתב העת, הדגיש שיף, ממשיך לפרסם מאמרים העוסקים בכלכלה ובחברה בארצות ערב. המפעל של "מערכות" התרחב והוא כולל את "צקלון" (ובו חומר מתורגם מהספרות הצבאית), "מערכות ים", "מערכות פלס", "מערכות שריון" ו"מערכות חימוש". מספר הגיליונות של "מערכות" הגיע ל-150. ב-1963 הגיע מספר הספרים שהופצו ל-125 ויותר. בין הספרים החשובים שהוציא בית "מערכות" עד אז נכללו: ספר תולדות ההגנה, לאש ולמגן - תולדות הנוטרות העברית בעריכתו של גרשון ריבלין; ספרי החטיבות הנגב, גולני, גבעתי ואלכסנדרוני (מאוחר יותר, ב-1973, גם כרמלי) במלחמת העצמאות; זיכרונותיו של פילדמרשל מונטגומרי ועוד.

"מערכות" בשנות ה-70, ה-80 וה-90

בשנות ה-70 היה עורך "מערכות" אחראי גם לסדרה של ביטאוניס נוספים ובהם "מערכות חימוש", "מערכות הפלס" וביטאון חיל הקשר והאלקטרוניקה ואחרים. הגיליונות הובאו אליו לאישור לפני ההדפסה וההפצה.

בית "מערכות" הוציא אז שני כתבי עת: "מערכות" ו"ציקלון". זה

לקראת הפיכתו לצבא סדיר. בר כתב מדי חודש - תחת השם "י בן ישראל - סקירה תמציתית של מהלך הקרבות שכותרתה הייתה "משלב לשלב - פרקי סיכום".

המבצע החשוב של "מערכות" באותם הימים היה התחקירים שערכו גלילי, ריבלין וקרמון עצמם בשדות הקרב מיד לאחר שאלה הסתיימו. התחקירים עובדו ופורסמו בחוברות הביטאון וכללו תיאורים מסודרים של מהלך הקרבות, ובדרך כלל גם נוספו עליהם "לקחים". כך, למשל, הוקדשה חוברת אייר תש"ח למאמר גדול על הקרבות לכיבוש חיפה וכן למאמרים על הקרבות בירושלים, על כיבוש צפת ועל ניסיונו של הגדוד הדרוזי בצבא ההצלה לכבוש את רמת-יוחנן. כל הקרבות נערכו באפריל ובראשית מאי 1948, והמאמרים עליהם פורסמו ביוני של אותה השנה. מחקריהם של אנשי מערכות הם למעשה תיעוד בסיסי של מקורות ושל עדויות שנגבו בסמוך לאירועים.

באביב 1949 צירף גלילי אל צוותו קבוצה של קצינים בעלי השכלה וכושר כתיבה ומחקר שניאותו להקדיש תקופה מסוימת לכתבת ההיסטוריה. ביניהם היו אברהם טמיר, לימים אלוף בצה"ל ומנכ"ל משרד ראש הממשלה; מרדכי גזית, לימים מנכ"ל משרד ראש הממשלה ודיפלומט בכיר במשרד החוץ; שלמה גזית, אחיו של מרדכי, לימים אלוף בצה"ל; גבריאל כהן, לימים פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב; יצחק מודעי, לימים שר האוצר, ואחרים. הקבוצה הזאת קידמה במידה משמעותית את המחקר ההיסטוריוגרפי של מלחמת העצמאות ברמה הטקטית והאופרטיבית.

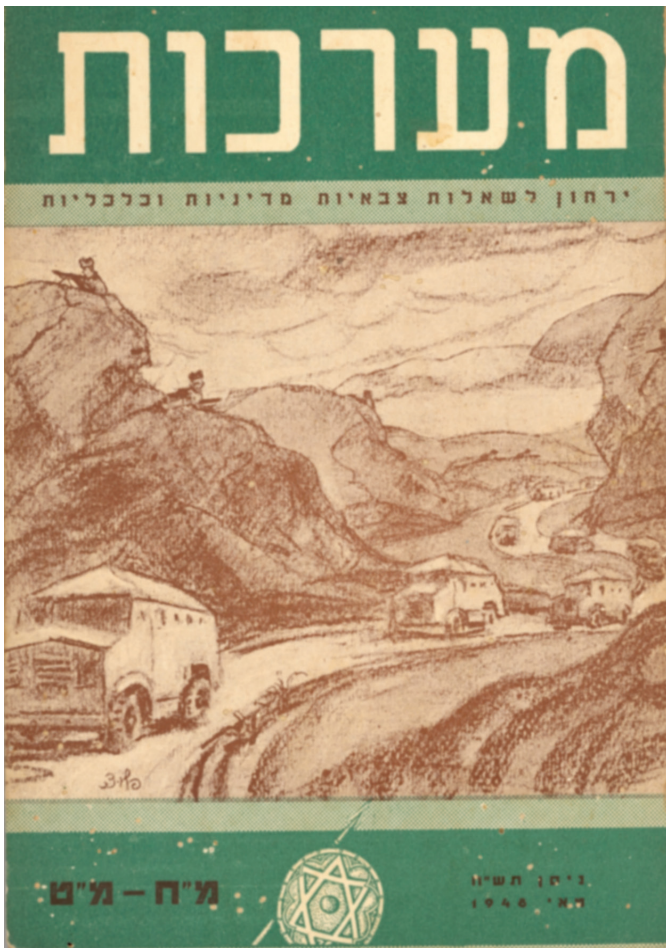
הספר קרבות תש"ח, ובו פרשות קרב שנחקרו ופורסמו בדפי "מערכות" במשך שבע שנים, התפרסם ב-1955. אף שהספר אינו מתיימר להקיף את כל המלחמה, הוא בכל זאת מקיף את כל תקופות המלחמה, את כל חלקי הארץ, את מרבית החטיבות והחילות. הספר נועד להפיק לקחים בעבור אנשי הצבא ולהגיע למסקנות הנוגעות למצב של צה"ל ולמבחנים שעוד נכונו לו.

פורצי הדרכים

החבורה המיוחדת שהתקבצה ב"מערכות" והפיקה את המחקר הראשוני על מלחמת העצמאות הוכיחה את יכולתה לנתח את הקרבות, להפיק לקחים ולהפיצם לכוחות - וכל זאת באיכות גבוהה ובתוך פרקי זמן קצרים. במשך השנים האלה היה "מערכות" לכור המצרף של החשיבה הצבאית והביטחונית.

גלילי הקדיש מחשבה רבה לבנייתו של צה"ל, היה פורץ דרך בחשיבה הצבאית והניח את התשתית הבסיסית לתחומים מרכזיים הנוגעים ליכולתו המבצעית של צה"ל. כך, לדוגמה, ב-1951 ביקש גלילי מאלחנן אורן לערוך קובץ ראשון שנושאו גייסות מוטסים. הייתה זו גם ראשית הקמת הצנחנים בצה"ל. גלילי גם ביקש שילמדו את תורת הצליחה והנחיתה מהים.

בשנות ה-50 וה-60 יצאו ב"מערכות" ספרים רבים שעסקו בלחימה במדבר המערבי במלחמת העולם השנייה. על פי גישתו של גלילי, העיון בספרים האלה (כגון בריגדיר הרגלים - 1956, טוברוק - 1966, הטנקים עולים - 1968 ואחרים) עשוי היה לתרום ללחימת צה"ל בשטחים בעלי אופי דומה. מפקדים בכירים לא מעטים הפיקו

ב־1984 קיבל אל"ם אורי דרומי את הפיקוד על בית "מערכות" וחדש את הופעתו של כתב העת "הרהורים וערעורים". כמו כן הוא הנהיג שלוש סדרות ספרים: "מרכז כובד" - סדרה שאיפשרה לקצינים בסדר ובמילואים לפרסם עבודות שכתבו בהיקף הגדול ממאמר רגיל; "מרקם" - סדרה של קובצי מאמרים סביב נושא מרכזי כגון איכות וכמות ומודיעין וסדרה על מלחמת העולם השנייה.

דרומי ייחס חשיבות רבה גם לפרסום ספרי היסטוריה צבאית שראו אור במדינות ערב. בין הספרים האלה שהתפרסמו באותן השנים: ספרו של הרמטכ"ל המצרי במלחמת יום הכיפורים סעד א־דין שזלי "חציית התעלה" (1987); "צבא עיראק במלחמת יום הכיפורים" (1986); "הפלישה הישראלית ללבנון" (1988) של מוצטפא טלאס, שר ההגנה הסורי; "במצור" (1988) של רשיד ח'אלידי על מצור ביירות וכן ספרו של ראובן אבירן "מלחמת לבנון - מסמכים ומקורות ערביים".

דרומי הפציר במפקדי דור תש"ח לחקור את המלחמה ולכתוב את גרסתם. כך, למשל, נולד ספרו המרשים של אלוף שלמה שמיר (1915-2009) "בכל מחיר - לירושלים" (1994). דרומי גם הפציר במפקדים צעירים לכתוב את תיאור הקרבות שבהם נלחמו. מפקד חטיבת הצנחנים הסדירה במלחמת שלום הגליל, אל"ם (לימים אלוף) יורם יאירי (יְהִיָּה) נענה וכתב את הספר "איתי מלבנון"

האחרון היה מבוסס אך ורק על מאמרים מתורגמים, וכל אחת מחוברותיו הוקדשה לנושא מסוים. השאיפה הייתה שחוברות ה"ציקלון" יהיו רלוונטיות לצורכי צה"ל ויעסקו בתורות לחימה, בהגות צבאית ובניסיונם של צבאות זרים. בין היתר עסקו החוברות בלחימה בשטח הררי, בגרעין ובמודיעין.

עורך "ציקלון" היה עמוס רגב, שתפקידו במילואים היה מפקד סוללת מרגמות 160 מ"מ. בכך בא לידי ביטוי הרעיון של שילוב אנשים ב"מערכות" שהם "ספרא וסייפא".

לרגל שנת ה־30 למדינה הוחלט להוציא חוברת "מערכות" שריכזה וביארה תעודות ומסמכים עיקריים ממלחמת העצמאות. הרעיון היה של אל"ם יעקב זיסקינד (מפקד "מערכות" בשנים 1977-1981), ולמפעל הזה סייעו רמ"ח היסטוריה בעבר אל"ם אברהם (לנץ) איילון וההיסטוריון הצבאי אל"ם (מיל) פרופסור יהודה ואלך, מהמסייעים הקבועים בעצה ובכתיבה למערכת "מערכות". בצוות המבצע, שבילה שעות רבות בארכיון צה"ל, היו סגן רחל רוז'נסקי, עמוס רגב וסא"ל דני אשר (עורך "מערכות" בשנים 1978-1979). התייעוד של מלחמת העצמאות לא היה פתוח באותה העת, ובפרסום המסמכים הקדימה "מערכות" את המחקרים ההיסטוריים החדשניים (והפרובוקטיביים) שהחלו להתפרסם על המלחמה כעשור לאחר מכן. סא"ל דני אשר ניסה לאזן קצת את ההיסטוריוגרפיה המקובלת באותה העת (שהייתה מוטה לטובת ההגנה והפלמ"ח) ופירסם בצד המסמכים גם כרוזים ותיאורי מבצעים של האצ"ל ושל הלח"י.

סא"ל דני אשר השתדל לקדם את המחקר על מלחמת יום הכיפורים. סייעו לו בכך עורכי המשנה שמואל אבנרי ורחל רוז'נסקי שחקרה בין השאר את הלחימה במוצב המזח במחלקת היסטוריה ואחר כך פירסמה את מחקרה ב"מערכות".

כאשר הגיע לידי ש"ל סא"ל אשר ספרו בערבית של סעד א־דין שאזלי, רמטכ"ל צבא מצרים במלחמת יום הכיפורים, הוא יזם את תרגומו לעברית. הספר יצא לאור ב־1987, ומאז הוא משמש מקור חשוב לתולדות המלחמה.

אחד המפעלים הבולטים שיזם אל"ם יעקב זיסקינד היה חלוקת ספרי "מערכות" לקצינים. הכוונה הייתה ליצור לכל קצין ספרייה מקצועית ראויה. המפעל הזה לא החזיק מעמד זמן רב בשל ביקורת שנמתחה עליו. (בין היתר משום שקצינים רבים לא טרחו לקרוא את הספרים).

בין המגמות החדשניות בשדה הקרב בסוף שנות ה־70 היו שילוב מסוקי תקיפה ונ"ט בקרב היבשה ועליית משקלו של החימוש המונחה המדויק (חמ"ם) בשדה הקרב. אנשי "מערכות" ביקשו להכין את התשתית החשיבתית הנדרשת לקידום השינויים האלה באמצעות פרסום מאמרים פורצי דרך, ולצורך זה נעשה שימוש בחומר מתורגם ממקורות שונים. בדרך הזאת ניתן היה לעקוף את המגבלות של ביטחון השדה ולאפשר לקצינים בצה"ל להכיר את השינויים הצפויים באמצעות קריאת חומר גלוי. בכך פעל "מערכות" על פי המופת של גלילי: להניח תשתית רעיונית לחשיבה צבאית ולא להצטמצם בלקחים טקטיים שאינם משמשים בסיס להתפתחות רעיונית. ד"ר עזריאל לורבר, מומחה לטילים ולנשק מונחה, סייע רבות בתחום הזה.

ומצד אחר רק אנשי "מערכות" יכולים להוציא אותה לאור ברמה מקצועית גבוהה.

עם פירוק מה"ד ב־1991 הועבר בית "מערכות" לאחריות המכללות. החיבור החדש חייד את הקשר בינו לבין תהליכי הענקת ההשכלה לקציני צה"ל.

כתב העת סבל לדעתה מהתחרות הפנימית של סדרות ספרים חדשות שהנהיגו קודמיה ומהעברת מרכז הכובד מהוצאה לאור של פרסום תקופתי לסדרות ולספרים נושאים שהופיעו בתכיפות משתנה. כדי לחזק את מעמדו של "מערכות" בצה"ל סברה רוז'נסקי שיש להחזיר לכתב העת את משקלו המקורי, להציב אותו במוקד העשייה של "מערכות" ולהחזיר אותו למתכונת של שישה גיליונות בשנה.

סא"ל חגי גולן הוא המפקד הנוכחי של בית "מערכות", ואילו עורך החוברת הוא סא"ל (מיל') אפי מלצר. שלושה עקרונות מנחים בימים אלה את עריכתו של כתב העת:

- יש להתמקד בחומר מקורי ולהימנע ככלל מחומר מתורגם ולעשות את כל המאמצים כדי לעודד כותבים מתוך הצבא.
- כתב העת חייב להתמודד עם ריבוי הפנים שבתוך הצבא בדרך יצירתית. כתב העת צריך לתת לאנשי המקצוע בתחומים השונים, שאינם עוסקים בלחימה, את ההתפתחויות בהווה הצבאית ובכך לחזק את זהותם הצבאית. מן הצד האחר חייב כתב העת לעדכן את המפקד על ההתפתחויות בתחומים המקצועיים, דוגמת פסיכולוגיה או מחשבים.

- יש לעודד ריבוי גישות ודעות באמצעות עידוד השיח בין כל הגורמים בצבא. המערכת אינה שיפוטית בנוגע לדעות ולעמדות שונות. אם הדברים שנכתבו מתועדים ומבוססים במידה סבירה, ויש בהם עניין לצבא - הם יודפסו. המערכת לא הגדירה נושאים או כיוונים כדי שלא להגביל את ריבוי הגישות. ואכן "מערכות" משמש כיום במה פתוחה לשיח ביקורתי. המערכת אינה מבקרת את התוכן. הקריטריון העיקרי שלה הוא המסר: האם יש למאמר מסר משמעותי הראוי להישמע? מחוץ לשיח הביקורתי השאיפה היא למצוא בתוך הזרימה השוטפת של המאמרים את הרעיונות המקוריים ופורצי הדרך.

בשנות עבודתם הראשונות של גולן ושל מלצר הופקו ב"מערכות" כמה גיליונות נושאים: מלחמת יום הכיפורים, העימות המוגבל, לוחמה אורבנית, מילואים, הפיתוח הטכנולוגי. המערכת יצרה קשרים עם קורסים להכשרת הקצונה הגבוהה ובכלל זה המכללה לפיקוד ולמטה (פ"מ), פ"מ אפק והמכללה לביטחון לאומי (מב"ל). נעשה מאמץ לעודד את החניכים להפוך את העבודות שכתבו למאמרים. בפ"מ אפק נערכת תחרות מאמרים, והשאיפה היא שהטובים ביותר יפורסמו.

לפני שמונה שנים יזמה מערכת "מערכות" את פרס הרמטכ"ל לכתובה בנושאי ביטחון. הפרס הפך לקבוע, ולאחר שנה צורפה הענקת הפרס לאירוע שבו מחלק הרמטכ"ל פרסים ליחידות המצטיינות.

בית "מערכות" נערך לעולם האינטרנט באמצעות בניית אתר בצה"ל שבו יעמדו לרשות קציני צה"ל כל המאמרים שהתפרסמו

(1990) ובו תיאר את לחימתה של החטיבה מהנחיתה מן הים ועד כיבוש ביירות.

כתב העת נהנה בדרך כלל מחופש פעולה. במקרה יחיד מסוגו פסל הרמטכ"ל דן שומרון מאמר של אלוף משה (בריל) בר־כוכב שבו מתח ביקורת על הדרך שבה פעל צה"ל באינתיפאדה הראשונה (1987-1993). הביקורת הנוקבת שמתח בר־כוכב הובילה לפרישתו מצה"ל. במקרה אחר פורסם מאמר של אורי מילשטיין על תוכנית ד' במלחמת העצמאות ועורר תגובות זעם של ותיקי ההגנה ומלחמת העצמאות.

זמן קצר לפני שמונתה סא"ל רחל רוז'נסקי למפקדת "מערכות" הצהיר הרמטכ"ל דאז אהוד ברק על קיצוצים נרחבים בצבא. בין היתר היה בכוונתו לסגור את גלי צה"ל בהכרזו ש"כל מה שלא יורה או עוזר לירות - יקוצץ". ועדה שמינה הרמטכ"ל אף הביאה לסגירת כל הביטאונים הצבאיים למעט "במחנה", "מערכות" ו"ביטאון חיל האוויר". אף שסגירת "מערכות" לא עלתה כלל על הפרק, הרי המשבר עורר חשיבה מחדש בנוגע לתפקידי היחידה.

מאחר שבישראל של ראשית שנות ה־90 פעלו כבר מו"לים רבים שהוציאו לאור ספרים בנושאי צבא וביטחון החליטה סא"ל רוז'נסקי למקד את "מערכות" בספרות צבאית מקצועית ייחודית, שמצד אחד נדרשת לקציני הצבא לצורך השכלתם הצבאית,

במאמר הזה הובלטו הישגיו של בית "מערכות" בשתי סוגיות (מתוך רבות) שבהן פרץ דרכים: "השאלה הערבית" וחקר מלחמת העצמאות. בטיפול בשאלה הערבית באו לידי ביטוי הראייה ארוכת הטווח בהתייחסות לצבאות ערב כאל אויב אפשרי לפני שפרצה מלחמת העצמאות וביכולת לתקן את הדימויים שיוחסו לערבים בהסתמך על הניסיון שנצבר. במחקר מלחמת העצמאות הניח "מערכות" תשתית תיעודית ומחקרית חשובה ביותר במהלך המלחמה ובשנות ה-50 הראשונות. אחר כך הושלם המאמץ באמצעות פרסום יבול של ספרים ושל מאמרים.

במלאת עשר שנים ל"מערכות" כתב דוד בן-גוריון: "להיות אחד המכשירים שיקרבו את קוממיות ישראל בארצו - במילים אלה הוגדר תפקיד 'מערכות' לפני עשר שנים... נתקיימה המשאלה הגדולה של עורכי 'מערכות', ומאספם היה לאחד המכשירים אשר קירבו קוממיות ישראל בארצו. אולם תפקיד המאסף לא נסתיים, כאשר לא נסתיים ייעודו של צבא הגנה לישראל - גם לאחר ניצחונותיו ההיסטוריים".

פני הארץ, החברה והצבא השתנו מאוד מאז, והשינויים באו לידי ביטוי בכתב העת ובבית ההוצאה לאור, אך דבריו של בן-גוריון עומדים בתוקפם גם היום.

המפקדים והעורכים של "מערכות"

המפקדים והעורכים הראשיים

- אלעזר גלילי ואליעזר לבנה - 1941-1939
- אל"ם אלעזר גלילי - 1967-1941
- אל"ם גרשון ריבלין - 1973-1967
- סא"ל משה ברימר - 1974
- אל"ם יצחק זיו - 1975-1974
- אל"ם יצחק גולן - 1977-1975
- אל"ם יעקב זיסקינד - 1981-1977
- אל"ם הלל בן מאיר - 1984-1981
- אל"ם אורי דרומי - 1990-1984
- סא"ל ישי קורדובה - 1993-1990
- סא"ל רחל רוזנסקי - 1997-1993
- סא"ל חגי גולן - 1997

העורכים

- אלעזר גלילי ואליעזר לבנה - 1941-1939
- אל"ם אלעזר גלילי - 1967-1941
- אל"ם גרשון ריבלין - 1973-1967
- סא"ל אליצור פלד - 1976-1974
- סא"ל יעקב זיסקינד - 1978-1976
- סא"ל דני אשר - 1979-1978
- סא"ל יוסי פורת - 1982-1979
- סא"ל אורי דרומי - 1983-1982
- סא"ל רחל רוזנסקי - 1992-1983
- אביתר בן-צדף - 1994-1992
- רס"ן דני אפרתי - 1997-1995
- סא"ל (מיל") אפי מלצר - 1997

ב"מערכות". באתר יהיה גם קטלוג ספרים, והשאיפה היא שהספרים ייסקרו ויהיו גם הם זמינים לעיון באינטרנט.

נושאים מרכזיים בעשור השביעי

בעשור השביעי לפעילותו של בית "מערכות" מתמקד כתב העת בארבעה תחומים מרכזיים:

- התמודדות עם הבעיות הבערות של הביטחון השוטף: הלחימה בעצימות נמוכה (הנקראת לעיתים גם עימות מוגבל או מלחמה אסימטרית) נגד הפלסטינים ומאמץ ללמוד מניסיונם של אחרים בעבר ובהווה; לחימה בשטח בנוי; לחימה תת-קרקעית; ההגנה על הגבולות כולל גדר ההפרדה; ההתמודדות עם חזבאללה בלבנון במלחמת לבנון השנייה. במרחב הגלובלי עסקו המאמרים בהתמודדות עם האסלאם הקיצוני ובהשלכותיה על ישראל; איראן ופיתוח יכולתה הגרעינית. לא נעדר גם מקומם של מאמרים שעסקו בדילמות מוסריות בלחימה מול הפלסטינים (לחימה בקרב אוכלוסייה אזרחית) ובערכים בצבא.
- סוגיות בבניין הכוח: הגיוס לצה"ל והשירות בו; שילוב נשים בצה"ל; כוחות המילואים; פיקוד ומנהיגות; הנעה; בעיות ארגוניות; מבנה יחידות והפעלתן (בכל הרמות - מחלקה, פלוגה, חטיבה, אוגדה, גיס); הדרכה, הכשרה ומקצועיות צבאית; הפעלת כוחות היבשה, האוויר והים; מודיעין; יחידות מיוחדות; פסיכולוגיה, רפואה ומשפט בצבא; בטיחות; אמצעי לחימה חדישים. מאמרים אחדים עסקו בתחומים חדשניים כגון החלל ולוחמת מידע.
- לימוד מניסיונם ומלקחיהם של צבאות זרים באותן השנים (ובמיוחד של צבא ארה"ב) ובכלל זה דוקטרינות לחימה; מלחמת המפרץ השנייה; הלחימה בקוסובו; הלחימה בצ'צ'ניה ועוד.
- היסטוריה צבאית כללית וישראלית. במסגרת ההיסטוריה הצבאית הכללית עסקו מאמרים בהיבטים שונים של המלחמות במאה ה-20 ובכלל זה שתי מלחמות העולם ומלחמת וייטנאם. בכל הקשור להיסטוריה צבאית יהודית וישראלית עסקו המאמרים, בין היתר, במרד גטו ורשה (מאמר אחד); במלחמת העצמאות, במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים.

70 וממשיכים

נראה שמהעשור הראשון של "מערכות" ועד היום נשמרו הקווים הבסיסיים שהתווה אלעזר גלילי בפעולתו של כתב העת. ההתמודדות עם האתגרים הצבאיים והביטחוניים השוטפים והבסיסיים על בסיס לימוד מעמיק של התאוריה ושל ההיסטוריה ותוך כדי מתן ביטוי לריבוי הקולות והדעות של אנשי הצבא והאקדמיה מאפיינת את "מערכות" גם כיום. תרומת "מערכות" להתפתחות צה"ל, מערכת הביטחון ומדינת ישראל היא משמעותית. ייתכן שההישג הגדול ביותר של בית "מערכות" הוא היותו המוקד שסביבו נוצרה קהילה של כותבים ושל קוראים שגדלה עם השנים עד כדי כך, שההישענות על תרגומים מכתבי עת של צבאות זרים, שאיפיינה את ראשית הדרך, הצטמצמה מאוד, ומרבית המאמרים כיום הם מפרי עטם של כותבים ישראלים.